

Narratív élettörténet-interjúk használata a jogtudatkutatásokban

Kiss Valéria ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, egyetemi adjunktus

Absztrakt: A szociológiai jogelméletek a jogot társadalmi jelenségnek tekintik, emiatt a jog fogalmát is teljesen más megközelítésben értelmezik, mint a hagyományos jogelméletek. A tanulmányban a klasszikus jogszociológiai értelmezések közül Eugen Ehrlich megközelítéséből indulok ki, aki a jog fogalmának pszichologizáló megközelítésével a mai jogtudatkutatások előfutárának tekinthető. Ehrlich elmélete olyan szempontból is máig releváns, hogy összekapcsolja ezt az elméleti kérdésfeltevést az ebből adódó módszertani problémákkal, és felveti azt a kérdést, hogy hogyan ismerhetjük meg az „élő”, a társadalom tagjainak értelmezéseiben és gyakorlatában létező jogot. De választ nem rá, talán ez nem is lehetséges: a megfelelő módszertani megközelítés kiválasztása olyan kérdés, amely a mai jogtudatkutatásokban is problematikus. A tanulmány ehhez a módszertani problémához igyekszik hozzátenni egy új szempontot, bemutatva a kvalitatív megközelítések és kifejezetten a narratív életútinterjúra alapozott módszerek alkalmazásának előnyeit és kihívásait, különböző jogtudatkutatások tapasztalataira alapozva. A tanulmányban ezeket a tapasztalatokat vetem össze a kvantitatív módszertanra alapozott jogtudatkutatások tanulságaival, és amellett érvelek, hogy a jogtudat vizsgálatára a kvalitatív módszerek és kifejezetten a narratív élettörténet-interjúk használata módszertanilag megalapozott, és érdemes a számos kutatásban ma is preferált kvantitatív megközelítéseket kiegészíteni ezzel. A tanulmányban kitérek az élettörténet-interjúk alkalmazásának nehézségeire, a módszer korlátaira, illetve az elemzésben rejlő lehetőségekre és kihívásokra.

Kulcsszavak: jogtudat, narratív élettörténet-interjú, jogszociológiai kutatási módszerek

Using Narrative Life History Interviews in Legal Awareness Research

Abstract: Sociological legal theories consider law as a social phenomenon and therefore interpret the concept of law in a completely different way than traditional (positivistic or natural) legal theories. In this paper, I take as a starting point the work of Eugen Ehrlich, who, with his psychologizing approach to the concept of law, can be considered a forerunner of contemporary legal consciousness studies. Ehrlich's theory is still relevant today in the sense that it links this theoretical questioning with the methodological problems that arise from it and raises the question of how we can know 'living' law, as it exists in the everyday interpretations and practices of the members of society. But he does not provide a conclusive answer to this question, and the choice of the appropriate methodological approach is an issue that is still problematic in contemporary legal consciousness studies. This paper seeks to answer this methodological problem by demonstrating the advantages of using qualitative approaches, and specifically methods based on narrative life story interviews, based on the experiences of different studies of legal consciousness. In this paper, I compare these experiences with the lessons learned from studies based on quantitative methodology and argue that the use of qualitative methods, and specifically narrative life history interviews, are methodologically more sound than the quantitative approaches still preferred in many studies. In this paper, I will discuss the difficulties of using life history interviews, the limitations of the method, and the opportunities and challenges of the analysis.

Keywords: legal consciousness, narrative life history interview, socio-legal research methods

Bevezetés és problémafelvetés

A szociológiai jogelméletek a jogot társadalmi jelenségnek tekintik, emiatt a jog fogalmát is teljesen más megközelítésben értelmezik, mint a hagyományos jogelméletek. A tanulmányban a klasszikus jogszociológiai értelmezések közül Eugen Ehrlich megközelítéséből indulok ki, aki a jog fogalmának pszichologizáló megközelítésével a mai jogtudat kutatások előfutárának tekinthető. Ehrlich elmélete olyan szempontból is máig releváns, hogy összekapcsolja ezt az elméleti kérdésfeltevést az ebből adódó módszertani problémákkal, és felveti azt a kérdést, hogy hogyan ismerhetjük meg az „élő”, a társadalom tagjainak értelmezéseiben és gyakorlatában létező jogot. De válasz nem ad rá, talán ez nem is lehetséges: a megfelelő módszertani megközelítés kiválasztása olyan kérdés, amely a mai jogtudat kutatásokban is problematikus. A tanulmány ehhez a módszertani problémához igyekszik hozzátenni egy új szempontot, bemutatva a kvalitatív megközelítések és kifejezetten a narratív életútinterjúra alapozott

módszerek alkalmazásának előnyeit, különböző jogtudatkutatók tapasztalataira alapozva. A tanulmányban ezeket a tapasztalatokat vetem össze a kvantitatív módszertanra alapozott jogtudatkutatók tanulságaival, és amellett érvelek, hogy a jogtudat vizsgálatára a kvalitatív módszerek és kifejezetten a narratív élettörténet-interjúk használata módszertanilag megalapozott, és érdemes a számos kutatásban ma is preferált kvantitatív megközelítéseket kiegészíteni ezzel, illetve egyes kutatási kérdések esetében ezt a módszert preferálni.¹ A tanulmányban kitérek az élettörténet-interjúk alkalmazásának nehézségeire, a módszer korlátaira, illetve az elemzésben rejlő lehetőségekre és kihívásokra.

Elméleti kontextus

A kérdés, hogy mi a jog, szinte minden jogelméleti vizsgálódás esetében központi jelentőségű, és ahogy Hart megjegyezte, más tudományterületekhez viszonyítva szembeszökő jellegzetessége a jogelméletnek, hogy milyen nagy hangsúlyt kap ez a probléma (Hart 1995: 11). A hagyományos jogelméleti megközelítések ezt a jog érvényességének problémájaként értelmezték, a pozitivista elméletek esetében a jogrendszer belső nézőpontjából közelítve meg a kérdést (Kelsen 1988: 35–49; Hart 1995: 121–131), illetve a természetjogi megközelítésekénél (Radbruch 2003: 234–235) külső, de általános, erkölcsi jellegű mércékhez kapcsolva a jogi normativitás kérdését. A korai jogszociológia² legalapvetőbb újítása az volt a 19–20. század fordulóján és a 20. század elején, hogy külső nézőpontból kezdte vizsgálni a jogot mint társadalmi jelenséget, annak működésmódjait a társadalomban. Eltérő nézőpontjuk miatt a hagyományos és szociológiai jogelméleti megközelítések tulajdonképpen, elméleti szinten nem ellentétesek, ennek ellenére tudományozsziológiai szempontból megfigyelhető feszültség, versengés a különböző iskolák között (Győry és Fleck 2020: 210).

Az élő jog ehrlichi koncepciója

Ebben a tanulmányban a jog szociológiai szempontú vizsgálatával foglalkozom. A jogszociológia az elmúlt több mint száz évben egy komplex, intézményesült tudományterületté vált, számos formatív szerzővel, tankönyvekkel (Cotterell 2007 [1984]; Banakar és Travers, 2002) és könyvtárakat megtöltő tudományos anyaggal, köztük meghatározó munkákkal egy-egy kutatási területen, így a jogtudat kutatásával kapcsolatban is, amikre később röviden ki is térek. Ebben a tanulmányban mégis, vagy inkább épp azért, mert segíthet ebben a komplexitásban visszatalálni az alapvető

1 A tanulmány a Vajda Júlia által vezetett, az NKFIH által támogatott, *Demokratikus viselkedés és joghoz való viszony családtörténeti háttérben* c. kutatás keretében született (K143092). Ebben a kutatásban a fenti megközelítés jegyében kombináljuk a módszertani megközelítéseket a kutatási kérdés alaposabb feltárása érdekében.

2 Mint Eugen Ehrlich lentebb részletesen bemutatott elmélete vagy a jogi realista iskola (például Pound 1910) megközelítése.

kérdésekhez, a jogszociológiai gondolkodás kezdeteihez térek vissza, mint elméleti kiindulópontoz, elsősorban Eugen Ehrlich elméletére építve.

Ehrlich 1862. szeptember 14-én született Czernowitzban. A város a Bukovinai Hercegség központja volt, Ehrlich születésekor még a Habsburg Birodalomhoz, élete jelentős részében pedig az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott. Az első világháborút követően a területet Romániához csatolták, és Ehrlich halálakor is annak része volt. Ma Ukrajnához tartozik (Chernivisti).

1914-ben jelent meg fő műve, *A jogszociológia megalapozása (Grundlegung der Soziologie des Rechts* [Ehrlich 2002]). Ehrlich élő jogról alkotott elméletére formatív hatással volt az a szembeszökő eltérés, amely az Osztrák–Magyar Monarchia birodalmi joga és az egyes tartományokban, természetesen különösen a Bukovinában élő gyakran, de nem szükségszerűen etnikailag elkülönült csoportok jogról alkotott fogalmai és jogi gyakorlatai között létezett.³ Az élő jog koncepciójának kiindulópontja az, hogy a „jog fejlődésének centruma időtlen idök óta a társadalomban és nem az állami tevékenységben van, és ma is ott kell keresni” (Ehrlich 2002: 390). Ehrlich eme felismerése kapcsán szokás központi jelentőséget tulajdonítani annak, hogy mekkora „szakadékok” tapasztalt a birodalmi, hivatalos jog és szükébb hazája jogi szokásai között. Bár kétségtelen, hogy a különböző bukovinai népcsoportok jogfelfogásának, jogi gyakorlatainak vizsgálata hangsúlyos szerepet tölt be az életműben, az élő jog koncepciója ennél szélesebb értelmű, nem kötődik szorosán az etnikai, vallási sokszínűséghez.

Az élő jog ehrlichi koncepciója szerint a jogi normák részei a társadalmi normák rendszerének, amelyek a közösségek, illetve az eredeti terminológia szerint egyesülések (*Verbände*) belső rendjének biztosítására jönnek létre, vagyis a közösségek önszabályozásának vannak jogi jellegű normái. A jog három fő megjelenési formáját különíti el: a társadalmi jogot, a döntési normákat és az állami jogot. Ehrlich fogalomhasználatát számos kritika érte, többek között az egyesülés fogalma tekintetében is (Badó 2005), amelyet egyes szerzők túlságosan tágasnak és elmosódónak ítélték. Ehrlich *Verbände*-fogalma rendkívül tág: a családtól a nemzetig, illetve a világgazdaságig terjed, és az emberek által alkotott minden közösséget magába foglal. „Mindannyian számtalan, többé-kevésbé kimerítően, de néha meglehetősen lazán szabályozott egyesülés tagjaiként élünk, és sorsunkat nagy vonalakban meghatározza az, hogy milyen pozíciót vagyunk képeset elérni ezekben” (Ehrlich 2002: 63). A közösségek belső rendjét a csoporttagok alakítják ki, meghatározva egyrészt a közösség hierarchiáját, másrészt a mindennapi együttélés kereteit.

Ehrlich a belső rendet biztosító normák komplex, egybefonódó rendszerét vázolja fel. A csoporttagság számos előnnyel jár az egyénre nézve, de ennek ára a normakonform viselkedés; a normák megsértése esetén az egyén azt tapasztalja, hogy a csoporttagok szolidaritása gyengül az irányában. „Fokozatosan elmagányosodik, elkerültté, kirekesztetté válik” (Ehrlich 2002: 63). Szerinte ebben a folyamatban rejlik

³ Ezt szinte minden vele foglalkozó írás kiemeli, de különösen Badó 2025; Eppinger 2009; Likhovski 2008.

minden társadalmi norma szankciója, kényszerítő erejének forrása, ez magyarázza meg a szabályok tömeges követését, amihez a jogalkalmazói gyakorlatnak és állami szabályozásnak jóval kevesebb köze van, mint ahogyan azt a jogászok a maguk jogrendszer-középpontú, „belső” nézőpontjából látják és látatják (Ehrlich 2002: 83).

Meghatározó felismerése az is, hogy csak az a szabály része az élő jognak, amelyet a csoporttagok rendszeresen betartanak, követnek. Azok a szabályok, amelyekkel a felek nem is törődnek megállapodásaik megfogalmazása, különösképpen írásba foglalása során, *döntési normának* minősülnek, vagyis olyan normának, amelyet a jogszolgáltatási fórumok figyelembe vesznek az ügy eldöntésénél, ha a felek között vita alakul ki, és azt ilyen intézmény elé viszik. A döntési normákat a jogászok konstruálják annak érdekében, hogy azok segítségével jogvitákat lehessen eldönteni. A törvényben megjelenő (pozitív) jog jórészt kodifikált jogászjog, vagyis döntési norma. Az állami norma hagyományosan az állam (mint sajátos egyesülés) létehez kötődő normák csoportját jelenti Ehrlich elméletében, ám *A jogszociológia megalapozásában* elemzi a jog és a társadalmi változás kapcsolatát is, és ennek kapcsán bevezeti a beavatkozási normák fogalmát. Ezek olyan normák, amelyek az állami hivatalokat utasítják eljárásra bizonyos ügyekben (*Eingriffsnormen*). Ehrlich szerint az állam által kodifikált döntési normák elvakítják a jogászokat, de

az állam által kodifikált döntési normák jelentőségét roppantul eltúlozzák. Az egész ügy a felek akaratától függ, akik összességében roppant gyakran elvetik a hivatalos jog eszközeit. Gyakori, hogy a rendelkezés a népesség jelentős része számára ismeretlen marad; az is gyakori, hogy azok, akiknek az érdekében hozták a szabályt, nélkülözik az anyagi eszközöket követelésük érvényesítéséhez, a hatalmi viszonyok egyenlőtlensége, az önmagukba vagy a hatóságokba vetett bizalom hiánya miatt (Ehrlich 2002: 368).

Az egyesülés lazán körvonalazott fogalmánál jóval több kritikát váltott ki az, ahogyan Ehrlich a jogi normákat a közösség életét szabályozó egyéb normáktól elkülöníti: „Jog és jogviszony olyan ideák, amelyek nem a kézzelfogható valóságban, hanem az emberek tudatában léteznek. Nem létezne jog, ha nem volnának emberek, akik jogról való képzeteket hordoznak a tudatukban” (Ehrlich 2002: 84). A jogi normák forrását Ehrlich a jogi tényekben leli fel, amelyek a kézzelfogható valóság azon elemei, amelyek a jogról alkotott képzeiteinket formálják. Ugyanakkor a jogi jellegű szabályokat csak a tényekhez való kapcsolatuk alapján nem lehetséges az ehrlichi elméletben más normatípusoktól elhatárolni. Az a meghatározás, amelyet végső soron „a jog fogalmára” adott, valószínűleg az elmélete egyik legvitatottabb pontja (Hertogh 2009):

Bármennyire bonyolult is lehet az, hogy tudományos pontossággal meghúzzuk a határt jogi és nem jogi jellegű normák között, a gyakorlatban ez kevés nehézséget okoz. Általánosságban bárki abban a helyzetben van, hogy habozás nélkül meg tudja mondani egy normáról, hogy az jogi jellegű-e, avagy a vallás, etikai szokás, erkölcs, öltözködés, udvariasság, divat vagy etikett szférájába tartozik. [...] A jogi és nem jogi

normák különbsége nem a társadalomtudományra, hanem a szociálpszichológiára tartozik. A különböző normatípusok más-más érzületet idéznek fel, és megsértésükre is más-más érzéssel reagálunk (Ehrlich 2002: 164–165).

Ez tulajdonképpen úgy is értelmezhető, hogy a jog az a norma, viselkedési szabály, amelyet az egyén jogként értelmez. Ehrlich az emberi csoportok (egyesületek) belső rendjét szabályozó normák közül a jogi jellegűek kiválogatását alapvetően a laikusok jogérzékére, vélekedésére bízta. Sok kritika érte ezt a tézist, hiszen a belső nézőpontú jogelméleti megközelítések számára használhatatlan, de nem is ez a célja, és álláspontom szerint az, ahogyan Ehrlich definiálja az élő jogot, a mai jogtudat- (*legal consciousness*-) kutatásokkal jól összhangba hozható. Jogszociológiai megközelítésben a jog fogalmának egyik legfontosabb aspektusa a jogtudat problémája; az elméleti keretkezés következő részében ezt mutatom be röviden.

A jogtudat kutatása

A jogtudat kérdésköre a jogszociológiai vizsgálatok egyik legfontosabb területe, ezért mind a nemzetközi, mind a magyar szakirodalma szerteágazó. A lentebb olvasható áttekintés a jelen tanulmány céljához és terjedelméhez igazodik. Utóbbi indokolja, hogy számos fontos szerzőre és mozzanatra nincs lehetőségem kitérni, és az előbbi határozza meg annak az elméleti térképnek az elemeit, amelyet röviden felvázolok. Kiindulópontként a KOL kutatások megközelítését ismertetem, és az ezt kritizáló álláspontok közül Susan Silbey, Patricia Ewick és Marc Hertogh munkáit mutatom be. Bár a jogtudat kutatásának komoly hagyománya van hazánkban is, a terjedelmi korlátokra tekintettel csak nagyon röviden utalok ezekre és az általuk felvetett módszertani kihívásokra.

A KOL (*Knowledge and Opinion about Law*) kutatások a jogtudatra vonatkozó vizsgálatok előzményét és ellentétét is képezik. Ezek a kutatások, amelyeket kezdetben (az 1940-es években) főként skandináv országokban folytattak, a hivatalos jog szabályainak ismeretét és az azokkal kapcsolatos attitűdöket mérték, ám megállapításaik a jogismeret tekintetében időnként egészen megdöbbentően alacsony ismereti szintről tanúskodtak.⁴ Ezek az adatok komoly értelmezési nehézségeket vetnek fel a jog társadalomban való működésének megértése szempontjából,⁵ és emellett rávilágítanak az alkalmazott kvantitatív módszerek korlátaira. Emellett az ilyen módszereket használó

4 Ehhez lásd Kutchinsky 1979; Podgórecki 1973.

5 Sajó művében a jogtudat élettörténetbe ágyazottságának a jelen dolgozat témája szempontjából roppant fontos, előremutató gondolata is megjelenik: „...az egyéni jogtudat az egyedfejlődés során adott történettel jön létre: az egyén fejlődésének különféle élethelyzeteiben szerzi be idevágó tapasztalatait, vagyis a gondolati rendszer a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyzetének megfelelő élettörténete során alakul ki, s az egyes, a tudatba épülő élettörténeti eseményeket és tapasztalatokat az egyén lelki sajátságai és dinamizmusai és a hétköznapi gondolkodás ökonomikus szükségletei hatják át” (Sajó 1980: 229).

jogtudatkutatók jellegzetes problémája az attitűdök tekintetében a kapott válaszok inkonzisztens volta.⁶

Ezek a kutatási eredmények természetesen felvetik a kérdést, hogy mi az oka a tömeges önkéntes jogkövetésnek, amely minden jogrendszer működésének és fennmaradásának alapja, ha ilyen alacsony az írott, hivatalos jog szabályainak ismerete. Erre a kovariancia-teória (Bencze és Vinnai 2012: 18) adhat magyarázatot, amelynek jó megfogalmazását adja Sajó András (1980) jogkövetésről szóló monográfiájában: a jogi normák vagy a társadalmi normákkal való eredendő egybeesésük okán érvényesülnek, vagy azért, hogy a kikényszerített jogkövetést követően az egyén – a kognitív disszonancia feloldásaként – magára nézve kötelezőnek fogadja el azokat (Sajó 1980: 4. fejezet). Ebben az esetben az eredendően állam által tétélezett és kikényszerített normák elveszítik jogi jellegüket. Ezek a magyarázatok azt implikálják, hogy a hétköznapi cselekvésben a reflektáltan jogi jellegű indokok szerepe nagyon csekély, ami a jogtudatra vonatkozó kutatásokat komoly módszertani kihívások elé állítja, mert az elsődleges empirikus eredmény, sokszor úgy tűnik, nem a joggal kapcsolatos tudatosság, történetek, stratégiák, élmények vagy akár tudás és attitűdök szövedéke, amelyek értelmezhető viszonyban vannak a cselekvéssel, hanem ezek hiánya, inkonzisztenciája. Ez elvezethet egy olyan megközelítéshez, amely szerint, ha a jog működését szeretnénk megérteni a társadalomban, tulajdonképpen nem támaszkodhatunk a jogtudatkutatókra. Álláspontom szerint ez izgalmas, új kutatási és elméleti irányokat nyit meg, például a társadalmak bürokratikus igazgatásának empirikus vizsgálata irányába. De a jelen tanulmány fókuszja szempontjából ez azért fontos kérdés, mert a jogtudatkutatókkal foglalkozó szerzőknek, ha fontos és releváns empirikus kutatási területként szeretnék pozicionálni a vizsgálataikat, innovatív módszereket kell alkalmazniuk, amelyek finomabb vagy más megközelítésben segíthetnek empirikusan megragadni és elemezhetővé tenni a jog működését, jelenlétét a hétköznapi gondolkodásban és cselekvésekben – és az álláspontom szerint ennek egyik lehetséges iránya a kvalitatív módszertani megközelítések és ezen belül a narratív interjúk alkalmazása.

Ennek alátámasztására a jogtudatra vonatkozó kutatások közül Patricia Ewick és Susan Silbey (1998) *The Common Place of Law* c. munkáját emelem ki, ami alapvető műnek tekinthető a kvalitatív, ezen belül interjúk módszert használó vizsgálatok között. A szerzők a könyv bevezető fejezetében tisztázzák a kutatásban használt jogfogalom sajátosságait:

A joggal kapcsolatos hétköznapi élmények és képzetek változókonnyak. Időnként a jog hivatalosnak tűnik, távoli és transzcendens erőnek, amely valami távoli és magas helyről igazgatja az emberi viszonyokat. Máskor a jog olyannak tűnik, mint egy

6 Ehhez lásd például Hunyady (2016: 8; kiemelés – K. V.): „[a demokrácia alapelveibe vetett hit tételeinek] elfogadása, illetve megkérdőjelezése egymással összefüggött, ilyen értelemben rendszert képeztek, *akkor is, ha az alapelvek között van logikai feszültség*”; vagy Gajdusчек (2016: 95): „A dolgozat nagyobb részében bemutatom, hogy mit lehet, és – inkább – mit nem lehet tudni a jogtudatról a jelenlegi, hazai viszonyok között.”

túlságosan is emberi csatátér, ahol emberek vívnak egymással komoly vagy játékos csatákat, többé vagy kevésbé ügyesen, mindenféle fenséges vagy kicsinyes célokért. Ám az idő nagy részében az emberek egyáltalán nem gondolnak a jogra (Ewick és Silbey 1998: 15).

A kutatás céljaként a jog társadalmi konstrukciós folyamatának megismerését tűzték ki, elszakadva a hivatalos jog fogalmától: azoknak az alulról felfelé ható (*bottom-up*) folyamatoknak a feltárását, amelyek a jogi cselekvést praktikus értelemmel töltik meg. Ez a megközelítés, éppúgy, ahogy Ehrlich annak idején, beleütközik abba a problémába, hogy ha nem azonosítja a hivatalos normákkal a jogot, hogyan képes azt más, a társadalmi együttélést szabályozó normáktól elhatárolni. A válasz összekapcsolható Ehrlich jogfogalmával: „Annak érdekében, hogy megismerjük a jogot a formális jogi környezetén kívül, el kell viselnünk némi fogalmi homályosságot (*conceptual murkiness*)” (Ewick és Silbey 1998: 20). Ez a kutatásban a cselekvők hétköznapi fogalmainak használatát, átvételét jelenti. Annak érdekében, hogy a jogot, ami a szerzők értelmezésében részben mégis a hivatalos joghoz kötődő fogalom, megkülönböztessék ettől a diffúz, mindent átható, ám többnyire láthatatlan és háttérbe húzódo „jogiasságtól”, különbséget tesznek *law* és *legality* fogalmai között.

Annak érdekében, hogy a tág értelemben vett jogot megragadják a hétköznapi életviszonyokban, a kutatók 430 interjút készítettek, reprezentatív mintán, vagyis a mintavétel során nem fókuszáltak az „érintettekre”, nem kerestek olyan személyeket, akiknek valamiféle kapcsolata volt a hivatalos jogalkalmazó szervekkel. Ezekkel a személyekkel „szokatlanul hosszú” félig strukturált interjúkat készítettek, amelyek bevezető témái a szomszédsági viszonyok, családi és baráti kapcsolatok voltak, de hamar „nyílt beszélgetéssé alakultak” (Ewick és Silbey 1998: 25). Ezeknek az interjúknak kevesebb, mint a felét gépelték le, majd körkódolással dolgozták fel (vagyis egy-egy szöveget több kódoló is átnézett). Az eredmények ismertetésében jórészt a válaszadók narratíváit adták közre: „A könyv legnagyobb részében igyekszünk zárójelbe tenni saját elképzeléseinket a tágon értelmezett jogról, megengedve, hogy a válaszadók nézeteiből kirajzolódó mintázatok új megvilágításba helyezték a jog és a tág értelemben vett jog fogalmát” (Ewick és Silbey 1998: 29).

Az elemzés során három joghasználati stratégiát azonosítanak: a *with the law*, *before the law* és az *against the law* joghasználati típusokat (Ewick és Silbey 1998: 41–43). Ezek a hivatalos joghoz való viszony mintázatai; az első kettő valamiféle jogosultságtudatot ír le, vagyis olyan attitűdöt, amely szerint az egyén használhatja a jogot céljai elérésére. Ez kifejezetten domináns a *with the law* megközelítésben, amelyben a szerzők leírása szerint a cselekvők a jogot egyfajta játéktérként írják le, amelybe beléphetünk, ha a céljaink elérését, valamely érték védelmét jogi eszközökkel, a jog játékszabályai szerint kívánjuk elérni. A *before the law* hasonló szemléletet tükröz, ám ehhez valamely, az egyéni érdekeken túli igazolást kapcsol (például azt, hogy az ügy felvállalása a közösség vagy a hasonló helyzetben lévők javát is szolgálja). Ez a megközelítés a jog világát egy, a hétköznapi élettől távoli, elválasztott, de tiszteletre méltó,

autoritással bíró és objektív térként írja le. A két megközelítés a gyakorlati cselekvések motivációjaként nehezen elválasztható. Az *against the law* stratégia a szerzők értelmezésében a hivatalos jog megoldásainak elkerülését, a jognak való aktív ellenállást jelenti különböző eszközökkel, a humortól és iróniától, az elkerülésen, apró jogtalanságok elkövetésén keresztül a felháborodás kifejezéséig, de megjelenik benne a jogtól való elidegenedés, az abban való csalódás is. Ez kapcsolódhat Marc Hertogh lent bemutatott munkájának központi kérdéséhez is (Hertogh 2018).

Annak ellenére, hogy a kutatás kiindulópontja, elméleti kerete roppant meggyőző, az elemzés során a roppant bőséges empirikus anyagból viszonylag sematikus és nagyon általános „véleménynyalábokat” sikerült összeállítani. A kötet jelentős részét teszik ki az interjúk, ahogy az alcím – „Történetek a hétköznapi életből” – is sugallja, de az empirikus anyag és a belőle levont következtetések közötti út, kapcsolat kevésbé világos, pedig épp ez a folyamat lenne az, ami módszertani szempontból megvilágító erejű lenne, és ami az elemzés következtetései nagyobb alátámasztást adna. Ez az probléma nem csak ebben a kutatásban jellemző, és – a későbbiekben bemutatott kutatási tapasztalatok alapján – ebben a tanulmányban emellett is érvelek, hogy a megfelelő, meggyőző elemzési mód megtalálása és az eredmények túlságosan részletes vagy túlságosan sematikus interpretációjának elkerülése a jogtudatkutatók kvalitatív megközelítéseinek egyik legfontosabb módszertani kihívása.

Susan Silbey egy későbbi tanulmányában (2005) átfogóan elemezte a jogtudatra vonatkozó kutatások történetét, és kritikát fogalmazott meg az akkori kutatási trendekkel kapcsolatosan ezen a területen. A *legal consciousness*-kutatások és az ezzel a koncepcióval foglalkozó elméleti munkák az 1980-as és 90-es években jelentek meg. Eredetileg a fő céljuk a jogi hegemonia megértése volt, annak a problémának a mélyebb megértése, hogy miért követik az emberek azt a jogot, amely, noha egyenlő bánásmódot ígért, szisztematikusan újratermeli az egyenlőtlenséget (Silbey 2005: 323). Silbey értelmezése szerint a jogtudat a jogi kultúrával és jogi pluralizmussal foglalkozó tágabb irányzatokon belül egy időben roppant divatos kutatási terület volt. „A jelenleg ezen a területen folyó kutatások egyszerre tágították és szűkítették a fogalom értelmét, eközben feláldozva kritikai élének és elméleti használhatóságának java részét” (Silbey 2005: 324). Silbey a szaporodó – felhíguló – kutatások hibájaként említi, hogy azok megelégednek egyes személyek véleményének és cselekedeteinek megismerésével, ahelyett hogy azt magyaráznák, hogyan szintetizálódnak a joggal kapcsolatos különböző tapasztalatok egy sor átfogó sémává és szokássá, amelyek szervezik a társadalom tagjainak joggal kapcsolatos stratégiáit.

A *legal consciousness*-irányzat három szempontból is megváltoztatta a korábbi jogszociológiai vizsgálódások fókuszát (Silbey 2005: 327). Egyrészt felhagyott a hivatalos jog elsőbbségének tételezésével, azzal, hogy a kutatásokban ebből a jogfogalomból induljon ki, és eszerint alakítsa mind az adatfelvételt, mind az értelmezést. Ez azt is jelentette, hogy a kutatások fókuszába a laikusok kerültek. Emellett nem a mérhető változókra koncentrált, hanem, felelevenítve a weberi programot, a cselekvők megértését tűzte ki célul, és a jogot olyan értelmezési sémának tekintette, amely megjelenik

a hétköznapi értelemdadási folyamatokban. Harmadrészt a hétköznapi élet (*everyday life*) felé fordult, és az elemzés során a kutatók a cselekvők eredeti kategóriáit használták a jogi jellegű jelenségek megragadására. Az elmélet forrásvidékénél keresve egyrészt a fenomenológiai iskola, másrészt a nyugati marxizmus képviselőit találjuk. Fontos terminológiai váltás volt a hagyományos *law and society* megközelítésről a *law in society* megfogalmazásra való áttérés jog és társadalom viszonyában, a jog hatékonyságának vizsgálatát felváltotta a jog hatásainak kutatása (Silbey 2005: 328).

Silbey szerint a *legal consciousness*-kutatások három kihívással néznek szembe: egyrészt azzal, hogy hogyan helyezték el ezeket a típusú vizsgálódásokat a társadalmi osztályok, nemek, faji és egyéb státuszcsoportok vonatkoztatási rendszerében; hogy miként oldják fel a joggal való szembeszegülés meghatározásával és kulturális jelentésével kapcsolatos, meg-megújuló vitákat; és végül, hogy hogyan verjenek elméleti és módszertani hidat a kutatásban megismert cselekvői mikrovilágok és az olyan makroszintű, a társadalmi struktúrára vonatkozó elméleti konstrukciók közé, mint az ideológia, a hegemonia vagy a jog uralma (*rule of law*) (Silbey 2005: 351). De Silbey nem elemzi mélyebben az utóbbi kérdést, csak utal korábbi munkájukra (Ewick és Silbey 1998).

Álláspontom szerint a jogtudatra vonatkozó kutatások tekintetében az egyik utolsó jelentős elméleti hozzájárulást Marc Hertogh *Nobody's Law* c. munkája jelenti (2018). Hertogh a fent bemutatott elméleti hagyományból indul ki, de vitatkozik is azzal. Legfontosabb állítása, hogy miközben a hivatalos jog mind komplexebbé válik és egyre több életszférára terjed ki, egyre idegenebb és érthetlenebb is a laikusok számára, ezért kiszorul a hétköznapi cselekvés indokai közül. Hertogh kritizálja Ewick és Silbey megállapításait és feltevéseit a jogi hegemoniáról és arról, hogy a jogtudatkutatók fő feladata a jogi hegemonia kialakulásának és működésének vizsgálata lenne. Ehelyett azt javasolja, hogy térjünk vissza a korábbi kérdésfelvetésekhez, amelyek egyik karakterisztikus képviselőjének Ehrlichet tartja (Hertogh 2018: vi). Hertogh a jogtudatkutatók módszertani kérdései tekintetében a pragmatikus megközelítés mellett érvel, a módszerek vegyítését, a terméketlen vitákra vezető módszertani purizmus helyett a kutatási kérdéshez leginkább illeszkedő, vegyes kutatómódszertani megközelítéseket javasol, és könyvében erre mutat példát, amikor részben kérdőíves vizsgálatokon, részben pedig esettanulmányokon keresztül elemzi központi elméleti kérdése, a jogi elidegenedés problémáját (Hertogh 2018: 76–78).

Milyen módszertani következtetések adódnak ezekből a kutatási előzményekből, eredményekből és tapasztalatokból a jogtudat kutatására nézve? Egyrészt kirajzolódik az, hogy a jog társadalomban való működésének megismerése egy jelentős módszertani akadályba ütközik, ez pedig a jogi normák jogi jellegének reflektálatlansága. A korai KOL-kutatásoktól Hertoghig visszatérő belátás az, hogy a hétköznapi cselekvők nem vagy nem pontosan ismerik a jogi normákat, nem ismerik fel cselekedeteik indítékaként azokat, elfordulnak, elidegenednek a jogról és a jogrendszerrel. Ez magát a jogtudat fogalmát is érintő kérdéseket vet fel, de a jelen tanulmány szemszögéből azt emelném ki, hogy minden empirikus megismerésre törekvő módszertani megközelítés számára alapvető problémát jelent. Ugyanakkor álláspontom szerint a

reflektálatlanság problémája jóval könnyebben kezelhető a kvalitatív módszerek esetében, mint például egy kérdőíves kutatásban, bár ott sem lehetetlen.⁷ Mindkét esetben fontos a jogtudatot kutatóknak tudatosan törekedniük a „law first” perspektíva elhagyására és arra, hogy a választott módszer ne gyakoroljon nyomást a válaszadókra, hogy joggal kapcsolatos álláspontokat ne fogalmazzanak meg olyan esetekben, ahol ezek egyébként, a kutatástól függetlenül nem léteznek.

Emellett egy fontos, a fenti elméleti keretből következő belátás az, amit már Ehrlich is felismert, hogy a jog fogalmának az az oldala, amelyet a jogtudat fejez ki, a hétköznapi cselekvők értelmezéseiben létezik, és be van ágyazva a tapasztalataik és élettörténetük kontextusába. Ezeknek az értelmezéseknek és a belőlük fakadó cselekvéseknek a megértéséhez, megismeréséhez pedig rendkívül alkalmas empirikus anyagot jelenítenek a történetek, narratívák.

A narratív életútinterjú és annak használata a jogtudatkutatásokban

A jelen tanulmány terjedelmi korlátai és ambíciója nem terjed ki a kvalitatív módszerek jogtudatkutatásokban való használatának átfogó bemutatására.⁸ A tanulmánynak ebben a részében kifejezetten a narratív interjúk módszerére koncentrálok. Először röviden bemutatom a narratív élettörténet-interjú módszerét, valamint az elmúlt évek jogtudatkutatásaiban ezzel a módszerrel kapcsolatban szerzett módszertani tapasztalatokat és ezek tanulságait, kihívásait.

A narratív élettörténet-interjú módszere

Ennek az interjú technikának a lényege az, hogy a kutatás tárgyának („fókusz”) ismertetése után az életrajzi elbeszélőt arra kérjük, hogy beszélje el az élete történetét. A jogtudatkutatásokban ez lehet a „jog” vagy akár a jog a hétköznapokban, vagy valamely jogintézmény működése. De ha el akarjuk kerülni a fent említett, a „law first” perspektívából adódó torzításokat, választhatunk más fókuszot is, ahogy például Ewick és Silbey (1998) fent említett kutatásukban tették a hétköznapi *konfliktusok* témájával, ami tapasztalataink szerint narratív interjú helyzetben is erősen behozza a jogi relevanciájú történeteket. A fókusz kiválasztása a narratív interjú megközelítés egyik legfontosabb, legérzékenyebb döntése, ami sokszor nem is dönthető el a különböző fókuszok tesztelése nélkül, ezért érdemes lehet egy kutatásban több fókusszal próba-interjúkat készíteni.

7 Erre jó példa Sajó (1988) kérdőíves adatfelvételen alapuló kutatása, amelyben hipotetikus eseteket tártak a válaszadók elé, és az ezekben az esetekben lehetséges állampolgári magatartások jogszerűségének megítélésére kérték őket.

8 Az ezekben rejlő lehetőségekről jó módszertani áttekintést ad a Jakab András és Sebők Miklós szerkesztette *Empirikus jogi kutatások* c. kötet, kifejezetten a kvalitatív módszerek alkalmazásának előnyeiről pedig egy speciális módszertani probléma, a sérülékeny helyzetű csoportok joghoz való viszonyának kutatása kapcsán Kiss és Tóth tanulmánya (2021).

A módszer azt kívánja az interjúertől, hogy „azután, hogy megépítette az interjú helyzetet, felkérte alanyát története adott szempont szerinti elbeszélésére, tökéletesen vonuljon vissza” (Vajda 2006: 124). Ez a „tökéletes visszavonulás” értő és odafigyelő hallgatást jelent, miközben az interjúer az elbeszélte történet megformálását, strukturálását, az információk kiválogatását az elbeszélőre bízta (Vajda 2006: 124). Az interjúalany nyitókérdésre adott válasza, vagyis a főnarratíva lezárása után az interjúer visszakérdez azokra az elemekre, amelyekben további történetek lehetnek, megismételve, visszatükrözve az interjúalany által elmondottakat, és ezek részletesebb kifejtésére kérve őt. Az interjú narratív részéhez kapcsolódhatnak olyan kérdések, amelyek a kutatás szempontjából kiemelten fontos adatokra vagy témakörökre direkter módon kérdeznak rá.

A narratív élettörténet-interjú módszerrel rendkívül gazdag és részletes empirikus anyaghoz juthatunk, amely híven követi és kifejezi az interjúalanyt a fókuszhoz kapcsolódó értelmezéseit, narratíváit, és megőrzi azt a kontextust, amelyben az interjúalany értelmezi és elhelyezi a kutatás szempontjából releváns élményeiről szóló beszámolóit. A módszer előnye, hogy mivel az interjúer a fókusz és a nyitókérdés megfogalmazásán túl nem tesz fel saját kérdéseket, a kérdőívhez, illetve más interjú-típusokhoz képest jóval kevésbé enged teret annak, hogy a kutató értelmezései, megfogalmazásai orientálják az interjúalanyt a saját válaszainak megfogalmazása során.

A narratív élettörténet-interjú hagyományos elemzési módja a hermeneutikai esetrekonstrukció. Gabriele Rosenthal (1995) megkülönbözteti a *life history* és a *life story* fogalmát, előbbin a megélt éltutat, utóbbin az elbeszélte élettörténetet értve. Az elemzés fő kérdése az, hogy a szöveg alapján hogyan rekonstruálhatjuk az egyiket és a másikat, és mit nyerhetünk ezekből, illetve ezek egymásra vetítéséből, összevetéséből. Az elemzés első lépése az életrajzi elemek kiválogatása és értelmezése a történeti háttér kontextusában. A biográfiai adatokból kirajzolódó kép összevetése az élettörténeti narratívával annak tudatosítását jelenti, hogy az életút adatainak számos értelmezése, megélése és elbeszélése lehetne, és ezek összevetése az interjúalany értelmezéseivel, narratívájával segít az ő konkrét elbeszélését mélyebben megérteni.⁹ Ezért a genetikai elemzés fázisát a tematikus mezőelemzés követi, vagyis annak vizsgálata, hogy az elbeszélés hogyan épül fel, melyek a fő témák, ezek milyen sorrendben, terjedelemben bukkannak fel, hogyan kapcsolódnak össze.

A meghatározott tematikus középpont körül kibomló élettörténet az életrajzi tapasztalatok olyan általános konstrukcióján alapul, amely a múltbeli interakciók epizódjaiból és a jövőbeli elvárásokból sűrűsödik össze s amely egyúttal az életrajzi elbeszélő jelenlegi helyzetének is terméke. Ez az átfogó életrajzi konstrukció, a múltnak és

⁹ A narratív életútinterjú elemzésének nem feltétlenül része ezeknek az elbeszélő által megosztott életrajzi adatoknak az összevetése más forrásokból, például levéltári kutatásból vagy egy történet másik szereplőjével készített interjúból származó adatokkal, de ez adott esetben szükséges és nagyon hasznos módszertani eleme lehet a teljes kutatási tervnek.

jövőnek a megélt jelenben lecsapódott sűrítőmánya határozza meg azokat az elveket, amelyek az elbeszélőt irányítják az interjú során előadott történetek kiválasztásában (Rosenthal 1995, idézi Vajda és Kovács 2002: 362).

A tematikus mezőelemzés eredményeképpen rekonstruálhatjuk az alany által létrehozott élet történetet, a konstrukciós folyamat meghatározó elemeire vonatkozó hipotéziseinket pedig a szövegben a tematikus mezőelemzés alapján kiemelkedő jelentőségű szakaszok mikroelemzésével ellenőrizhetjük. Ezt követően az életút és az élettörténet összehasonlítása következik. Az interjú eredményeképpen létrejött szöveg elemzése során az elbeszélő által elmondott eseményeket számba veszi, „majd felvázolja a további életpálya elképzelhető horizontját” (Vajda és Kovács 2002: 363). Az elemzés során minden esemény új hermeneutikai kört indít el, a lehetőségek feltáruzó horizontját összevetve a ténylegesen megvalósult eseményekkel. Ebben áll a megélt élet történet megértése. Az elbeszélő élettörténet – mint a jelen nézőpontjából az elbeszélő által létrehozott konstrukció – megértése hasonló módon történik, ám nem a kronologikus sorrendben egymást követő eseményekhez, hanem a „témák és elbeszélési módok váltakozása mentén felbontott elbeszélés-szekvenciákhoz” igazodva (Vajda és Kovács 2002: 363). Az így feltáruzó megélt és elbeszélő élettörténet összevetése során a szöveg kritikus részeinek (kulcsesemények) mikroelemzésével egészül ki.

A módszer fenti, rövid leírását követően a következő részben a jogtudatkutatásokban való alkalmazásának tapasztalatait mutatom be.

Módszertani tapasztalatok

Az elmúlt évek során több olyan magyar kutatás is zajlott és publikáció született (pl. Tóth 2023), amelyek a jogtudat jelenségét általánosságban vagy egyes speciális esetekben vizsgálták, illetve vizsgálják, és a narratív élettörténet-interjú módszerét (is) alkalmazták. Az *I. táblázat*ban tekintem át ezeket a kutatásokat.

Az alábbiakban időrendben tekintem át a fenti kutatások tapasztalatait. *A jogi érvek hétköznapi használata* c. kutatásban az interjúalanyokat több csatornán keresztül kerestük meg. Internetes felületeken, levelezőlistákon felhívást tettük közzé több alkalommal. Emellett személyesen is megkerestünk interjúalanyokat. Minden jelentkezővel felvettük a kapcsolatot, és végül 39 narratív élettörténet-interjút készítettünk, amelyek fókusza az volt, hogy hogyan jelenik meg a jog a hétköznapi életben. Az interjúk változó hosszúságúak, összesen kb. 150 órányi hangfelvételt rögzítettünk. A kutatás során készült interjúk döntő többségét bevontuk az elemzésbe. A legépebb interjúszövegek kb. 1500 oldal terjedelműek. A kutatás eredményeit *A jogtudat narratív értelmezése* (Fleck et al. 2017) c. kötetben adtuk közre. A kutatás során a fentieknek megfelelő elemzéseket (esetrekonstrukciókat) is készítettünk, de emellett több tematikus elemzés is született, például a történeti kontextus hatásáról, illetve a sérülékeny helyzetű csoportokhoz tartozó személyek jogtudatáról. A kutatás módszertani szempontból is roppant érdekes és tanulságos volt. Az egyik legfontosabb tanulsága az volt,

1. táblázat. A narratív életútinterjú is használó magyar jogtudatkutatók áttekintése

A kutatás címe	Időtartam	Az interjú fókusza	Az interjú típusa, minta
Jogi érvek hétköznapi használata	2013–2017	hogyan jelenik meg a jog a hétköznapokban	narratív élettörténet-interjú, nem volt specifikus mintavétel
A nagykorúak cselekvőképességének korlátozása	2019–2024	hogyan működik a gondnokság / támogatott döntéshozatal a gyakorlatban	háromoldalú esettanulmányok, narratív élettörténet-interjú (érintett, családtag/barát/partner) és narratív szakmai életútinterjú (gondnok/támogató)
Demokratikus viselkedés és joghoz való viszony családtörténeti háttérben	2022–2026	az egyéni élettörténet és a családtörténet összefüggése a környező magyar valósággal	narratív család- és élettörténet-interjú, törekvés arra, hogy lakóhely és iskolázottság szempontjából kiegyensúlyozott legyen a minta
Nők a jogász pályákon	2024–	a nők helyzete a jogász pályákon	üggyédként, közjegyzőként, bíróként, ügyészként és jogi akadémiai pályán dolgozó nők, narratív szakmai életútinterjú

hogyan egy ennyire tág kutatási kérdés (a magyar társadalom jogtudata) megválaszolásához több interjúra lett volna szükség a szaturációs pont eléréséhez, vagyis ahhoz, hogy „elérjük azt a pontot, amelytől kezdve egy-egy újabb interjú nem hoz elő új, releváns információkat” (Németh 2020: 388–389). A kutatás másik módszertani tanulsága az volt, hogy hasznos lett volna vegyes módszertant alkalmazni. Végül ennek a kutatásnak a kapcsán merült fel a tematikus vagy a kutatások által használt kifejezéssel „horizontális” elemzés problémája, a fent ismertetett eszerekonstruktív megközelítést kiegészítendő. Ez azt jelenti, hogy nemcsak egyes interjúkat elemeztünk a fent ismertetett három lépcsőből álló módon, hanem több interjút összefoglalóan és kevésbé mélyen is feldolgoztunk egy-egy átfogó, horizontális témához kapcsolódóan, mint például a sérülékeny csoporthoz való tartozás hatása a jogtudatra.

A nagykorúak cselekvőképességének korlátozása c. kutatásban háromoldalú esettanulmányok elkészítésére törekedtünk. Tizenkét esettanulmányt készítettünk, három fogyatékkal élő személyekkel foglalkozó intézményben lakó, illetve olyan érintettekkel

is interjúztunk, akik nem intézményben laktak. Az esettanulmányba az érintett élettörténet-interjúján kívül bevontuk a gondokát vagy támogatóját (ha támogatott döntéshozatalban vett részt az érintett), illetve egy olyan családtagot, barátot, aki a hétköznapiakban támogatta az érintett interjúalanyt (informális támogató). Az interjúk fókuszja mindhárom csoport esetében az volt, hogy hogyan működik a gondnokság, illetve a támogatott döntéshozatal a gyakorlatban. A gondokkal és hivatásos támogatókkal szakmai életútinterjút készítettünk, vagyis a fókusz meghatározása után arra kértük őket, hogy meséljék el a szakmai pályafutásuk történetét. Az érintettekkel és az informális támogatókkal élettörténet-interjúkat készítettünk. A kutatási eredmények elemzése során esettanulmányokat készítettünk, amelyekben, ha az érintettek intézményben éltek, leírtuk az intézményt, bemutattuk a „szereplők” életútját és élettörténetét, majd átfogó elemzési szempontok alapján (pl. magánélethez való jog, önrendelkezés, munkához való jog érvényesülése) elemeztük az interjúkat. Az elemzés során egy-egy intézményt tekintettünk egy egységnek, kivéve az intézményen kívül élő interjúalanyokat. A kutatási eredményeket *A nagykorúak cselekvőképességének korlátozása Magyarországon* c. kötetben adtuk közre (Gulya és Hoffman 2024).

Jelenleg két kutatásban alkalmazzuk a narratív interjú módszertant. A *Demokratikus viselkedés és joghoz való viszony családtörténeti háttérben* c. kutatás témája a politikához, közéleti ügyekhez, demokratikus értékekhez, közügyekhez és a joghoz való viszony, míg a *Nők a jogászai pályákon* c. vizsgálatban a női jogászok jogtudata és -tudatossága az egyik kutatási kérdés. Az előbbiben nemcsak egyéni élettörténeti, hanem családtörténeti interjúkat is készítettünk, míg az utóbbiban szakmai életútinterjúkat. Mivel folyamatban lévő kutatásokról van szó, ezek esetében nem lehet végleges módszertani tapasztalatokról beszélni.

Tanulságok és kérdések

A kutatási tapasztalatok alapján a narratív élettörténet-interjú módszere, illetve annak különböző változatai kiválóan alkalmasak egy gazdag és átfogó empirikus anyag létrehozására. A módszer előnye, hogy megfelelő módszertani képzés után és gyakorlat birtokában az interjúerek között nincs olyan jelentős különbség, ami befolyásolná az empiria minőségét, ellentétben azokkal a megközelítésekkel, amelyek jobban teret engednek az interjúer bevonódásának, arra való képességének, hogy bizalmat építsen és megfelelő hangulatot teremtsen, illetve improvizáljon ezek érdekében. A módszer előnye, hogy a lehető legteljesebb mértékben az interjúalanyra bízva, milyen témákat, történeteket milyen sorrendben kapcsol a fókuszhoz, vagyis a kutatás témájához, ezáltal elkerülhető az, hogy az interjúkérdések vagy az interjúvázlat témái elidegenítsék vagy kizökkentsék az alanyokat, illetve hogy nyomás alá helyezték őket abban a tekintetben, hogy olyan témákat érintsenek vagy fejtsenek ki, amelyek maguktól nem jutottak volna eszükbe. A narratív szakasz utáni kérdések kiválóan alkalmasak arra, hogy direkt módon behozzanak témákat, ha ez a kutatás szempontjából elengedhetetlen.

A kutatói tapasztalatunk azt mutatja, hogy a módszer könnyebben működik olyan interjúalanyokkal, akik megszokták, hogy beszéljenek magukról és az életükről. Ez a látszólag triviális állítás esetenként, bár nem szükségszerűen, módszertani nehézséget jelenthet az alacsonyabb státuszú vagy alávetett csoportokhoz tartozó személyekkel való interjúzáskor. Emellett nehézségként jelentkezik, hogy, különösen az olyan átfogó kutatási kérdéseknél, mint a jogtudat vagy a közügyekhez való viszony, ahhoz, hogy elérjük azt a fent említett telítődési pontot (Németh 2020: 388–389), amikor egy újabb interjú már nem hoz be újabb szempontokat, releváns információkat, viszonylag sok interjút kellene készíteni és elemezni, amelyek közül az utóbbi praktikus, de komoly nehézséget jelenthet egy erőforrás-hiányos környezetben, mint amilyen a magyar társadalomtudományi kutatási szféra. Végül, bár az interjúk elkészítése és elemzésre való előkészítése is időigényes, az elemzés, feldolgozás még ennél is bonyolultabb lehet. Különösen így van ez, ha a *grounded theory* megközelítése értelmében „feltáró” jellegű a kutatás, vagyis az empirikus elemzés és az elméletalkotás hangsúlyosan körkörösén kapcsolódik össze, a fogalomalkotás és az elemzés újabb és újabb értelmezési köreit indítva be. A lezárult kutatásokban nem alkalmaztunk kvalitatív adatelemző szoftvereket (*computer-assisted qualitative data analysis software*, CAQDAS, pl. NVivo, MAXQDA, Atlas.ti), de a folyamatban lévő és a jövőbeni kutatásokban mind a hermeneutikai esetrekonstrukció, mind a tematikus elemzés esetén kifejezetten hasznos lehet olyan informatikai elemzési segédeszközök használata, amelyek megkönnyítik és segítik az interjúk feldolgozását.

Hivatkozott irodalom

- Badó Attila (2005): Eugen Ehrlich és a jogszociológia. In *Amabilissimus. A legszeretreméltóbbak egyike. Loss Sándor Emlékkönyv*. Szabadfalvi József (szerk.). Debrecen: DE ÁJK, 137–150.
- Banakar, Reza és Max Travers (2002): *An Introduction to Law and Social Theory*. Oxford: Hart Publishing.
- Bencze Máttyás és Vinnai Edina (2012): *Jogszociológiai előadások*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Cotterell, Roger (2007 [1984]): *The Sociology of Law: An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Gulya Fruzsina és Hoffman István (szerk.) (2024): *A nagykorúak cselekvőképességének korlátozása Magyarországon*. Budapest: ORAC.
- Ehrlich, Eugen (2002): *Fundamental Principles of the Sociology of Law*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Eppinger, Monica (2009): Governing in the Vernacular: Eugen Ehrlich and the Late Habsburg Ethnography. In *Living Law. Reconsidering Eugen Ehrlich*. Marc Hertogh (szerk.). Oxford: Hart Publishing, 21–47.
- Ewick, Patricia és Susan S. Silbey (1998): *The Common Place of Law. Stories from Everyday Life*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Fleck Zoltán et al. (2017): *A jogtudat narratív értelmezése*. Budapest: ELTE Eötvös.

- Gajduscek György (2016): Jogtudat és értékvilág – mint a magyar jogrendszer környezete. In *A magyar jogrendszer állapota*. Jakab András és Gajduscek György (szerk.). Budapest: MTA TK JTI, 95–115.
- Gyóry Csaba és Fleck Zoltán (2020): A jog szociológiai kutatása. In *Empirikus jogi kutatások. Paradigmák, módszertan, alkalmazási területek*. Jakab András és Sebők Miklós (szerk.). Budapest: Osiris, MTA TK, 209–231.
- Hart, Herbert L. A. (1995): *A jog fogalma*. Budapest: Osiris.
- Hertogh, Marc (2009): From ‘Men of Files’ to ‘Men of the Senses’. In *Living Law. Reconsidering Eugen Ehrlich*. Hertogh, Marc (szerk.). Oxford: Hart Publishing, 1–17.
- Hertogh, Marc (2018): *Nobody’s Law. Legal Consciousness and Legal Alienation in Everyday Life*. London: Palgrave Macmillan.
- Hunyady György (2016): Mit kérdez a pszichológus a jogtudatról? *MTA Law Working Papers* 13. Interneten: https://real.mtak.hu/121432/1/2016_13_Hunyady.pdf (letöltve 2024. november 8.).
- Jakab András és Sebők Miklós (szerk.) (2020): *Empirikus jogi kutatások*. Budapest: Osiris – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Kelsen, Hans (1988): *Tiszta jogtan*. Budapest: ELTE Bibó István Szakkollégium.
- Kiss Valéria és Tóth Fruzsina (2021): Kutatásmódszertani megjegyzések az alávetett csoportok joghoz való viszonyának megismeréséhez. *Állam- és Jogtudomány* 62(3): 43–73.
- Kutchinsky, Berl (1979): „A jogtudat”. A jogismeret és a jogról alkotott vélemény kutatásának áttekintése. In *Jog és szociológia. Válogatott tanulmányok*. Sajó András (szerk.). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 401–429.
- Likhovski, Assaf (2008): Czernowitz, Lincoln, Jerusalem and the Comparative History of American Jurisprudence. *Theoretical Inquiries in Law* 4(1): 621–657. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.453920>
- Németh Krisztina (2020): Az interjú. In *Empirikus jogi kutatások. Paradigmák, módszertan, alkalmazási területek*. Jakab András és Sebők Miklós (szerk.). Budapest: Osiris, MTA TK, 383–408.
- Podgórecki, Adam (1973): *Knowledge and Opinion about Law*. London: M. Robertson.
- Pound, Roscoe (1910): Law in Books and Law in Action. *American Law Review* 44(1): 12–36.
- Radbruch, Gustav (2003): Törvényes jogtalanság és törvény feletti jog. In *Jog és filozófia*. Varga Csaba (szerk.). Budapest: Szent István Társulat, 229–238.
- Rosenthal, Gabriele (1995): *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte. Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. Frankfurt a. M.: Campus.
- Sajó András (1980): *Jogkövetés és társadalmi magatartás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sajó András (1988): *A jogosultság-tudat vizsgálata. Kutatási összefoglaló*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Állam és Jogtudományi Intézete.
- Silbey, Susan S. (2005): After Legal Consciousness. *Annual Review of Law and Social Science* 1(1): 323–368. DOI: 10.1146/annurev.lawsocsci.1.041604.115938
- Tóth Fruzsina Rozina (2023): A jog fegyvelmező ereje és ellenállási stratégiák. *Replika* 129: 165–188.
- Vajda Júlia (2006): A terápiás hatás mint melléktermék. *Thalassa* 17(1): 123–136.
- Vajda Júlia és Kovács Éva (2002): Élettörténet-kutatás a szociológiában. Identitás és narratíva. In *Forrásvidékek. Tanulmányok Némedi Dénes 60. születésnapjára*. Felkai Gábor, Molnár Attila, Károly és Pál Eszter (szerk.). Budapest: Új Mandátum.

